אור הצפון — מדות ודעות

מדות ודעותלפי המושגים שלנו הדעות והמדות הם שני ענינים נפרדים. במושג דעה אנו מבינים אמונה והכרה בה' יתברך, ובמושג מדות - את הדברים שבין אדם לעצמו ולחבירו. הדיעה עיקרה בהבנת השכל, והמדות - בהרגשת הלב. לדעתנו הדיעה חשובה יותר במעלה מהמדות, שהרי בלי ידיעת ה', והכרה בגדולתו יתברך, מה חשיבות וערך למעשיו של האדם? ומזה שאנו מתייחסים לדיעות ומדות כאל שני ענינים נפרדים, באנו להבדיל בין מצוות שבין אדם למקום למצוות שבין אדם לעצמו ולחבירו, וחושבים שאפשר להאמין בה', להכיר אותו ולעבדו, מבלי להיות שלם במדות ולדקדק במצוות שבין אדם לחבירו. וכן להיפך. אפשר לאדם להיות בעל מדות טובות וזהיר בדברים שבין אדם לחבירו, מבלי להיות שלם בדעות ולדקדק במצוות שבין אדם למקום, ואין קשר בין זה לזה. אולם השקפה זו מוטעת ביסודה, כי לפי האמת הדעות והמדות שורש אחד להן, ודבר אחד הן ממש. באין מדות אין דעות, ובאין דעות אין מדות.

כתוב (בראשית ב:טז): "ויצו ה' אלהים על האדם וגו'" ואמרו חז"ל (בראשית רבה שם, סנהדרין נו:): "ר' יהודה אומר אדם הראשון לא נצטוה אלא על עבודה זרה בלבד, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם" הרי שהמצוה הראשונה והיחידה שנצטוה עליה אדם הראשון לדעת ר' יהודה היתה רק על הדיעה בלבד, ולא מצינו בזה שום ענין של מדות. והנה למעלה בפרשה שם כתוב: "ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". ואמרו חז"ל (בראשית רבה שם): "רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר: בשעה שהיה משה כותב את התורה וכו', כיוון שהגיע לפסוק זה אמר: רבון העולמים מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהה! אמר לו: כְּתוֹב והרוצה לטעות יטעה וכו', שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו וכו' אומרים לו למד מבוראך שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, וכיון שבא לברא את האדם נמלך במלאכי השרת".

הרי יש כאן הוראה מפורשת למדה של דרך ארץ, ולא עוד אלא שהיא הוכנה מראש עוד קודם בריאת האדם, ואף לא באה לו כצווי ואזהרה, אלא שכך נוצר, כלומר: שהמדה הזאת של דרך ארץ הוטבעה בצורתו ובצביונו של האדם בתחלת יצירתו על פי מאמרו של הקדוש ברוך הוא: "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו". ולכאורה הרי לא נצטוה האדם, כאמור, רק במצוה יחידה שלא לעבוד עבודה זרה בלבד? אלא בעל כורחנו אנו למדים מכאן שחובה ללמוד מהבורא יתברך ולהתדמות אליו במדותיו - כלולה במצוה זו של "ויצו ה' אלהים על האדם וגו'", והדעות והמדות איפוא אחת הן.

ובאמת הלא הכרחי הדבר, כי האיך אפשר לאדם לדעת את עצמיות ה' יתברך, שאינו גוף ולא ישׂיגוהו משיגי הגוף, אלא שכל ההכרה שלו הוא רק במדותיו, וההכרה במדותיו היא ההתדמות אליו. וזהו שאמר הכתוב (שמות טו:ב): "זה אלי ואנוהו" ופירשו חז"ל (שבת קלג:): "הוי דומה לו, מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום", כלומר: על ידי זה שהאדם יתדמה לקונו כביכול, להיות רחום וחנון כמותו, הוא בא לידי הכרתו. ולכן כדאי היה לכתוב "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" ללמד על מדת דרך ארץ, למרות שיכול לצאת מזה פתחון פה למינים, שהוא טעות בדעה, ובכל זאת אמר הקדוש ברוך הוא: הרוצה לטעות יטעה, מפני שמבלי הידיעה שהקדוש ברוך הוא נמלך במלאכי השרת, שהגדול צריך להמלך בקטן, גם כן יש טעות בהכרת ה' יתברך. ויש להעדיף, איפוא, לגלות את הידיעה הזאת.

וכשם שאי אפשר לדעת את ה' בלא שלימות המדות, כך אי אפשר להיות שלם במדות בלי ידיעת ה'. אין המדות מתפרשות בפעולות הטובות והרגשת הלב בלבד, כפי ההשקפה השגרתית. אנו רגילים להגשים כל דבר. ומשום כך אנו רואים במדות רק את המעשים וההרגשות החיצוניות. אבל באמת עיקרן ושרשן של המדות הוא בצלם האלהים שבאדם, וכל מהותן ושלימותן הן בהדמותן למדות ה' יתברך. וכשם שמדותיו של הקדוש ברוך הוא הן מקור הרוחניות ואין בהן שום מושג גשמי חס ושלום, כך מדותיו של האדם נובעות ממקורן הרוחני - מחלק אלהי שבו, וככל אשר הוא מתעלה בהכרת ה', הוא מתעלה בשלימות המדות.

והנה אף לאחר שניתנה תורה עם תרי"ג מצותיה ובכללן הרבה מצוות התלויות במדות, אמרו חז"ל: "בא חבקוק והעמידן על אחת: (חבקוק ב:ד) 'וצדיק באמונתו יחיה'" (מכות כד.). ולכאורה האיך נכללות המדות ביסוד האמונה שהיא הדיעה? אלא מכאן שכל ערכן של המדות, כאמור, אינו אלא בהדמותן למדות ה' יתברך, ואין איפוא להגיע אליהן רק לאחר השגת האמונה, כלומר: בהכרת מדותיו של ה' יתברך.

יסוד זה מפורש בתורה (שמות לג:יג) כאשר בקש משה את ה' ואמר: "הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו' ויאמר הראני נא את כבודך", השיבו ה' יתברך: "ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך וגו' ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון וגו". הרי שעל בקשתו של משה לדעת את ה', נגלה עליו הקדוש ברוך הוא במדותיו שהוא רחום וחנון וכו', כי ידיעת ה' והכרת מדותיו אחת הן, כאמור, ואם ברצוננו לדעת את ה' עלינו להכיר מדת טובו, שהוא רחום וחנון, ארך אפים וכו'.

והנה מה שהעביר הקדוש ברוך הוא את כל טובו על פניו של משה והראה לו את דרכיו, הכוונה היתה לחייב את האדם שילך בהן: "מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום". ומכיון שמדותיו של הקדוש ברוך הוא הן מושגי חכמה עליונים, אם כן מה שעל האדם להתדמות בהן אל ה' יתברך הוא במושגי החכמה. הרי שכל הפעולות היוצאות מהמדות צריכות לצאת ממקור החכמה. ומשום כך לא אמרו "מה הוא מרחם אף אתה תרחם" אלא: "מה הוא רחום אף אתה היה רחום", כלומר: הוי דומה לו במדותיו - במקורן הרוחני - להיות רחום כמותו, כי אין תכלית המדות בפעולות הרחמנות בלבד, אלא בהתדמות מציאות האדם ועצמיותו להחכמה העליונה כביכול, כי בצלם אלהים עשה את האדם, ויש בו ממדת קונו. נמצא כי מושגי החכמה האלו הם הנקראים מדות.

וכשם שמדותיו של הקדוש ברוך הוא אין להן תכלית, כן אין תכלית למדותיו של האדם, כי הלא עוד בשירת הים הגיעו משה רבינו וישראל להשגה זו של "זה אלי ואנוהו", היינו שהכירו את מדותיו של ה' יתברך, ובאו להתדמות אליו בהן, ובכל זאת עוד ביקש משה: "הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו", וה' יתברך נגלה עליו במדותיו, כאמור. הרי כמה עמוקים הם מושגי החכמה של המדות שיש לחקור ולחקור אותם ולהתעלות בהם בהתדמות אליו עד בלי סוף וקץ.

וזו היא משמעות הכתוב (תהלים פט:ג): "עולם חסד יבנה", היינו, שכל העולמות התחתונים והעליונים עם כל הכוחות הרוחניים והשכליים הנבדלים הכלולים בהם - כולם נבראו במדת החסד, ובה נוצרה הבריאה כולה. ומכיון שנתחייב האדם להיות דומה אל ה' יתברך במדותיו, הרי שגם עליו לברוא עולמות כמותו: מה הוא וכו' אף אתה וכו'.

ומעתה נבין גם את הקשר שבין חטאו של אדם הראשון לחטא דור הפלגה. אמרו חז"ל על הפסוק "וירד ה' לראות וגו' אשר בנו בני האדם" (בראשית יא:ה): "'בני האדם' - אלא בני מי? שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר 'האשה, אשר נתת עמדי', אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול" (רש"י). ולכאורה במה כפה כאן אדם הראשון את הטובה? הלא לא היה בתשובתו אלא דברי התנצלות על חטאו בעץ הדעת כדי להציל עצמו מן המיתה, וכוונתו היתה בזה כי צריך היה לשמוע בקולה, שהרי הכתוב אומר (בראשית ב:כב) ביצירת האשה "ויבן ה' אלהים את הצלע וגו'", ואמרו חז"ל (נדה מה:): "בינה יתירה נתן הקדוש ברוך הוא באשה יותר מבאיש", ויפה טען האדם בהתנצלותו שמכיון שניתנה בה בינה יתירה ממנו, היה לו להכנע לדבריה ולשמוע בקולה. אולם מדברי התנצלותו שהוסיף ואמר: "אשר נתת עמדי", והיה די לו לומר: "האשה נתנה לי", נשמע כאילו לא ירד לעומק הערכתו את הטובה שעשה עמו הקדוש ברוך הוא בזה שנתן לו את האשה לעזר כנגדו, שיסתייע על ידה לשמוע יותר בקול ה', ולהכיר טובתו של מקום, אלא אדרבה נכשל על ידה מה שציית להוראתה ואכל מעץ הדעת, מכאן אמרו שכפה אדם הראשון את הטובה.

ומתוך כפיית טובה זו גרם שבני בניו לאחר כמה דורות, בדור הפלגה, כפרו באלהים חיים. ואף כי פגימתו של אדם הראשון היה רק במדה - שכפה את הטובה כאמור, והאיך יצא מזה בדור הפלגה קלקול בדיעה - שמרדו בה' ויצאו להלחם כנגדו? אלא הוא אשר אמרנו שהמדות והדיעות אחת הן. ובחטא של אדם הראשון בכפייתו את הטובה, היה באמת פגם בדיעה - במצוה הראשונה של "ויצו ה' אלהים על האדם וגו'" שבה נכללו כאמור גם המדות. וקלקול זה נשתלשל לאחר כמה דורות עד שאנשי דור הפלגה באו למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול, ובנו מגדל לעלות השמימה ולעשות להם שם. נמצא איפוא, שבפגם כל שהוא באיזו מדה, הוצף העולם בכפירה באלהים, שגרמה לפילוג ובלבול בעולם וחורבן רוחני לדורות.

ומינה קל וחומר, במדה טובה המרובה חמש מאות פעמים, כמה עולמות בונה האדם ומקיימם על ידי מדותיו הטובות, ומרבה הכרה וידיעה בה' יתברך לדורי דורות.